

Євген НАХЛІК,
доктор
філологічних наук,
м. Львів

ПЕКЛО В «ЕНЕЇДІ» ІВАНА КОТЛЯРЕВСЬКОГО: ГЕНЕЗА Й МІФОЛОГІЧНІ СЕНСИ (АНТИЧНІ ТА ХРИСТИЯНСЬКІ)

Картини потойбічного світу в «Енеїді» Вергілія і в трагедійній «Енеїді» Івана Котляревського не збігаються. Вергілій подає потойбіччя за сучасними йому античними міфологічними уявленнями – як підземне царство, погрецькому Аїд (у римлян – Орк), що до нього входять через печеру, за якою лежать пустельні простори, далі тече підземна річка, через яку перевізник доставляє човном душі померлих у царство тіней. На його початку перебувають душі тих, кого спіткала насильницька смерть (їм відведено різні пороги, чи то пак смуги, відповідно до різновиду смерті: тіні немовлят; тіні безневинно загиблих; тіні самогубців; тіні загиблих від нещасливого кохання; тіні полеглих у битвах доблесних воїнів). Це ще не зона кари – радше зона скорботи. Лише далі, під скелею, бачимо Тартар (місце вічних мук). Там катують тих людей, які згрішили на світі й не відпокутували своєї вини – певного морального переступу (братоненависництва, зневажання батьків, обману, жадібності, перелобства, найманної служби в нечестивому війську, зради своїх володарів, батьківщини, хабарництва, кровозмішання). У прірві за найтяжчий гріх – богоборство – мордують титанів. Насамкінець лежить Елісій (поля чи долина вічного блаженства, де втішаються душі блаженних і праведних).

З цією досить складною язичницькою картиною, зображеною у пісні шостій, Котляревський мав справу не так безпосередньо, як у трагедійній обробці його російського попередника Миколи Осипова – у частині третій його «Енейды», виданій у Петербурзі 1791 р. На цю картину наклалися православні уявлення, за якими потойбіччя складається з раю і пекла. Крім того, Котляревський і самостійно творив трагедійний образ підземного царства мертвих, спираючись на українські писемні джерела, християнсько-фольклорні оповіді, образи та власну уяву. Внаслідок цього в його варіанті потойбічного світу поєдналися поганські та християнські сенси, тому й слово *пекло* він уживає в різних значеннях.

Осипов усе підземне царство мертвих називає «адам» (деколи й з великої букви), Еней у нього мандрує «во ад со здешня света», в «царство адское», «в ад к Плутоу», «царю подземному», «адському царю», а «Плутонов дом» – це «адская столица», «адский дворец», хоча там усе є «для забавы и утехи» [9; 349, 350, 358, 367, 393–395]. Таким чином античний Аїд в Осипова перетворено на російський «ад». Утім, етимологічно грецьке слово *ад* походить від той-таки

міфологічної власної назви *Гадес, Аїд* (бог підземного світу, володар царства тіней померлих, згодом – саме підземне царство). З грецької мови через церковнослов'янську це слово запозичили сучасні слов'янські мови, зокрема російська, де воно ввійшло до активного вжитку, та українська, де воно сприймається як застаріле [3; 48], [10; т. 1, с. 19]. Водночас Осипов окремо вирізняє «Елисейские поля», де прилаштовано «честных людей» [9; 387].

Ідучи за Осиповим і дотримуючись його сюжетної канви, Котляревський у третій частині «Енеїди» повторив осиповський маршрут Енея у підземному царстві, проте лише зрідка вживав церковнослов'янське *ад*, натомість майже скрізь переклав його звичним українським словом *пекло*. При цьому, за інерцією російського тексту, усе підземне царство називає пеклом:

- «Як ось Анхиз йому приснився, / Із пекла батечко явився / І синові таке сказав: / <...> Щоб в пекло ти зайшов до мене <...> / І по Олімпському закону / Уже ти пекла не минеш: / Бо треба кланятись Плутону» [II; 63, 65, 66]¹;
- «Йому Плутон та батько снівся, / І пекло в голову ввійшло» [III; 10];
- «Пішов скрізь по полям шукати, / Щоб хто дорогу показав: / Куди до пекла мандрувати» [III; 10];
- «Еней з Сивилою хватились, / До пекла швидче щоб прийти, / І дуже пильно приглядались, / До пекла двері як найти» [III; 43]; пор. в Осипова: «Потом узрели пред собою <...> / Зловонным дымом всю вокруг / Покрыту щель, иль двери к Аду» [9; 360].

У Вергілія шлях через річку Ахеронт пролягає до підземного царства як такого; так само в Осипова, лише з тою різницею, що російський трагедист називає те царство «адам»: «Дошли до речки Ахерона, / Котора в аде у Плутона / Главнейшею течёт межой» [9; 367]; «Через Ахерон во мрачный ад» [9; 375]. У Котляревського перевіз через річку (не Ахеронт, а Стикс) також веде до пекла, під яким мається на увазі язичницьке підземне царство: «Як ось уздріли пред собою / Чрез річку в пекло перевіз. / Ся річка Стиксом називалась» [III; 52].

Повторюючи за Вергілієм пороги потойбіччя, Осипов інколи надає їм значення християнського пекла: слово *ад* як назва підземного царства

¹ Тут і далі зазначаємо римською цифрою частину «Енеїди» Котляревського, арабською – строфу (строфи нумеровано у вид.: 4, 5).

тіней вживається й у вужчому значенні – як місце покари (про самогубців: «Во аде наказанье грозно / Вовеки не оставит их» [9; 379]). Але в описах потойбіччя, населеного героями, слово *ад*, *адский* утрачає семантику пекла, що інколи траплялася в описах попередніх потойбічних теренів: «Пришли в богатые покои, / Где все отменные герои / Сходились для забав своих» [9; 382]. Зрозуміло, що герої сходилися для забав у багаті покої аж ніяк не в пеклі (тобто не там, де карають і мучать).

У Котляревського відразу за Стиксом починається не просто царство перебування мертвих, а пекло у християнському розумінні цього слова. Український поет непомітно переходить від уживання слова *пекло* в поганському значенні потойбічного світу, підземного царства тіней до його християнського значення, тобто місця, де караються і мучаються грішники за порушення Божих заповідей, християнської моралі: «Тепер Еней убрався в пекло [підземне царство. – *Є.Н.*], / Прийшов зовсім на инчий світ <...> / Смола там в пеклі [місці кари й мук. – *Є.Н.*] клекотіла <...> / В смолі сій грішники сиділи / І на огні пеклись, горіли» [III; 68, 69]. Але далі, йдучи за Осиповим (і Вергілієм), Котляревський мав описати смугу перебування героїв. За інерцією, заданою відповідним місцем у трагедії Осипова (нагадаю цитоване вище: «Прошедши несколько улусов / По тёмной адской той стране»), і власним попереднім описом пекла, Котляревський знову говорить про пекельні простори: «Еней з Сивиллою попхався / В пекельную подалі глуш» [III; 106]. На дорозі він зустрівся з душами знайомих троянців, які загинули під час оборони Трої або потонули в морських мандрах. Як герої вони не мали б потрапити до пекла, тож у цьому випадку словосполучення «пекельна глуш» (поетичний переклад «адской страны» Осипова) означає радше «терени підземного царства тіней». Тому аж ніяк не можна вважати, що тіні загиблих троянців, з якими Еней зустрівся перед тим, як потрапити у «Плутонів царський дім», перебувають у пеклі як місці покари. Щоправда, Котляревський натякає, що частина з них – утопленики (цього немає в Осипова), проте вони утопленики не самохіть, тож це не підстава послати їх до пекла.

Так само немає жодних підстав вважати, ніби Мусія Вернигору (козака і співця-пророка, послідовника самостійницьких, прозахідних і антимосковських традицій Мазепи й Орлика [див.: 8; 83–94]), Котляревський помістив до християнського пекла, бо ставився до політичного емісарства Вернигори критично². Строфа, у якій ідеться про

загиблих троянців, завершується стислою згадкою: «Тут був Вернигора Мусій» [III; 107]. З тексту описаного епізоду видно, що цей персонаж перебуває у підземному царстві тіней серед троянських воїнів-героїв, полеглих у боях або потонулих у морі під час військової служби. Це місце відповідає «ниві героїв» у Вергілія (а також в Осипова, у якого Еней теж опинився «меж геройськими тенями» [9; 383]). Таке місцеперебування душі Мусія Вернигори в «Енеїді» Котляревського цілком почесне, воно свідчить не про негативне, а навпаки – про шанобливе, прихильне ставлення автора до цієї легендарно-історичної постаті³. А до раю Вернигору не міг потрапити, бо туди, знову-таки згідно з греко-римською міфологією (і першотвором Вергілія), потрапляли тільки звитяжці, а не загиблі воїни.

У Вергілієвій поемі грішникам завдають мук у тартарійській твердині (фортеці), а в трагедіях Осипова й особливо Котляревського – вже почасти у перших смугах підземного царства. У міру заглиблення в нього Осипов натякає на Тартар:

Где адские приставы люты
Изволят грешных плотно дуть.
Столица грозна там Плутона,
Который с тартаровска трона
Умерших судит всех теней:
Достойных щедро награждает,
Плутам же казнь определяет
По адской строгости своей [9; 387].

Однак спочатку Осипов дуже стисло описує втіхи та веселощі праведників на Єлисейських полях і щойно після того докладно – муки, що їх знають від Тизифони (богині помсти) покарані грішники перед воротами до Плутонового замку (як це бачить Еней), а потім ширше – всьєнське «адско государство, / Где люди все горят в огне» [9; 390], тобто саме пекло (в оповіді Сивілли). Довкола Плутонового замку «горящей серой и смолою /

³ У дослідницьких коментарях до «Енеїди» зазначено, що «Вернигора Мусій – за твердженням сучасників Котляревського, мешканець Полтави, швець, що потонув у Ворсклі» [5; 376], [4; 250]. Однак ця версія не має достатнього підтвердження, ба, навіть досить сумнівна, бо побудована на непевних відомостях пізнього сучасника Котляревського, його біографа Степана Стеблін-Камінського (1814–1886), який узяв їх із чужих уст, бо сам навіть народився через кілька років після того, як Котляревський у поемі вже завіршував: «І сам Вернигора Мусій» (так опубліковано в першодруці трьох частин поеми 1798 року [5; 419]. У біографічному нарисі про життя Котляревського, написаному 1838 р. й доповненому 1866 р., Стеблін-Камінський у примітці до зацитованої строфи, яка закінчується згадкою про Мусія Вернигору, зазначив: «Действительно существовавшее в Полтаве лице, кажется, сапожник Котляревского» [11; 13, 25, 32]. Виглядає, що Стеблін-Камінський повторив чийсь здогад, а найпевніше – місцеву асоціативну прив'язку до поетової згадки про Вернигору. Тож на підставі цієї версії не можна відкидати іншої, правдоподібнішої, а саме: що Котляревський в «Енеїді» згадав оповитого легендами козака Мойсея Вернигору.

² Пор.: «Мазепинська традиція не знаходила підтримки серед нащадків козацької старшини <...> Котляревський помістив Вернигору разом із загиблими троянцями у саму “пекельну глуш” (виразний знак, що автор “Енеїди” свідомий був пов'язання Вернигори з орликівською еміграцією)» [2; 25].

Вокруг тѣк быстро Флегетон» і «страшна Тизифона» «злые мѣртвых души» «в реку свергала верх ногами / И потопляла навсегда» [9; 388, 389]. Ці душі морально й соціально ніяк не конкретизовані, лише трохи далі показано фізичні муки кількох поіменно названих персонажів античної міфології, які є втіленням певних гріхів: гордія Салмоная, велетня-гвалтівника Тітея (Тітія), зухвальця Тантала [9; 391].

Далі ж, коли Еней і Сивілла входять у «замок адського Плутона», «дворец Плутонов» [9; 393], Осипов повертається до зображення того, як насолоджуються вічним блаженством «умерши [померлі. – Є.Н.] тени» (слід гадати, праведні) «в чертогах» «адського царя» [9; 394, 395]. Водночас російський автор виходить за межі замку й палат і показує втіхи праведників на лоні природи: «В реке широкой и глубокой, / Текущей пивом и вином, / Кто хочет, хоть весь день купайся» [9; 395]. При цьому місця блаженства він семантично пов'язує з «адам» як підземним царством: «Певец на лире многозвучной, / Или по-русски на рылях, / Орфей проводит век нескудной, / Во адских живучи странах» [9; 396].

У Котляревського дещо інакша «топографія» Плутонового палацу і найближчого довкілля. Він докладно не описує Тартару, навіть не згадує його назви, бо, за християнським уявленням, схиляється до дихотомічного поділу потойбічного світу на рай і пекло, яке він перед тим уже докладно змалював. Щоправда, у зредукованому вигляді в Котляревського все-таки подано перелік деяких тартарійських мук (як може здогадуватися читач, обізнаний з Вергілієвою «Енеїдою»). Опис тартарійського пекла, який в Осипова займає чотирнадцять строф [9; 388–391], Котляревський стиснув до трьох (111–113). У поемах Вергілія й Осипова грішників мучить страшна еринія Тизифона, а в Котляревського – не названа на ім'я «баба бридка, криворотка» [III; 111] (проте в четвертій частині вона з'являється до Юнони як «фурія із пекла» Тизифона, «страшна, як чорт», «лютая яга» [IV; 59, 60, 66]). Це «мерзенне чудо» стоїть «під двором» Плутона, перед самими воротами, і там завдає страшних мук «грішним» із людей [III; 111, 112] (як і в Осипова; у Вергілія ж Тизифона стоїть на варті біля Тартарійської брами). На запитання переляканого Енея: «Хто їй так мучити звелів?» – Сивілла розказала, «що в пеклі є суддя Еак; / Хоть він на смерть не осуждає, / Та мучити повеліває, / І як звелить – і мучать так» [III; 113]. В Осипова цю роль виконує «угрюмый Радамант»:

Всех в аде судит он и рядит;

<...>

Ко смерти он не осуждает

Своим решеньем никого;

Но муки тяжки налагает

Несносней ада самого [9; 390].

Це пекло у властивому значенні слова в «Енеїді» Котляревського міститься перед Плутоновим дво-

ром. Воно є зредукованим образом Вергілієвого Тартару, а точніше – його травестійної версії з переробки Осипова. Основне ж своє пекло Котляревський розмістив одразу за перевозом через Стикс, тож тепер він лише стисло змалював образ «баби бридкої» як головної мучительки, описав, яких вона завдавала мук і з чийого присуду, але вже не пояснював кому й за що. Як данина Вергілієвій схемі підземного царства та його модифікації в Осипова цей стислий опис пекла під Плутоновим двором дещо випадає з послідовності та градації потойбічних картин, що їх розгортає Котляревський.

Зате далі він значно більше уваги приділяє зображенню місця вічної насолоди праведних душ, яке в нього розташоване у «будинках» «підземного царя» Плутона – там у «світлицях» «панського двірця» (а не в полях чи на долині, як у Вергілія) ті «душі ликовали, / Що праведно в миру живали» [III; 115, 116]. Самого ж слова *рай* Котляревський, як і Осипов, при цьому не вживає. Напевно, тому, що цим християнським поняттям не випадало називати частину язичницького підземного царства. Проте раніше, зображаючи недавно померлих «багацько душ» грішних, що в очікуванні суду перебували ще не в пеклі, а «в другім загоні» підземного царства («Без суду ж не палив пекельний / Огонь, недавно хто умер») і там «все думали та все гадали, / Куда-то за грѣхи їх впруть», Котляревський іронізує над ними, виходячи з православних уявлень про поділ потойбічного світу на рай і пекло: «Чи в рай їх пустять веселитись, / Чи, може, в пекло пошмалитись / І за грѣхи їм носа втруть» [III; 94, 95].

Зате місцеперебування богів на небесах Котляревський уже називає раєм: «В се врем'я в рай боги зібались / К Зевесу в гості на обід» [II; 29], «Як між собою боги сварились / В раю, попившись в небесах» [II; 37]. Та й в інших випадках слово *рай* (у християнському сенсі) використовується, наприклад, в авторському гумористичному повчанні: «Жінки! Коли б ви більше їли, / А менш пащиковать уміли, / Були б в раю ви за сіє» [III; 112]. А ще – у традиційному народному порівнянні щасливого земного життя з раєм. Голос із горщика пророкує Енеєві: «І Римській поставить стіни, / В них буде жити, як раю» [III; 139]; Дрансес до царя Латина про його Лавінію: «Дочці ж з Енеєм буде рай» [VI; 106].

Показово також, що палацові приміщення Плутона Котляревський уже не називає пекельними на відміну від Осипова, у тексті якого фігурує «адський дворец». Отже, Котляревський тяжіє усе-таки до вживання слова *пекло* у християнському сенсі – як антоніма *раю*.

У другій частині української «Енеїди» описано, як до річниці трагічної смерті батька «Еней схотів обід справляти / І тут старців нагодувати, – / Щоб Біг душі свій рай одпер» [II; 9]. Еней, «син богобоязливий», влаштовує поминки, піклуючись про душу Анхіза, щоб вона потрапила до раю. Одначе з

тексту третьої частини не зрозуміло, чому Вергілієвому праведнику Анхізові Котляревський надав право перебувати будь-де: чи то серед блаженних, чи то серед грішних, адже це нелогічно й нічим не виправдано. Справді, у Вергілієвій поемі Анхіз, потрапивши по смерті до царства тіней, Аїду, знаходить гідний притулок в Елісії (чи то пак Єлисейській долині), де й приймає свого сина Енея, котрого супроводжує Сивілла. Натомість в «Енейде» Осипова тінь Анхіза перебуває «в аде», куди він і запрошує Енея в гості; туди того й веде Сивілла, там і відбувається зустріч сина з батьком.

У Вергілія дорогу до Анхіза Енеєві вказує Музей. В Осипова Еней відмовляється од послуг «рифмача Музея», котрий брався провести його до батька в «адские палаты» Плутона, а заодно сподівався «Плутону и его супруге / Поклон стихами защипать». Російський віршувальник вдається в цьому епізоді до насмішки над своєю письменницькою братією:

Казалося весьма неладно
Енею вместе с ним идти;
И думал, будет что накладно
Иметь товарищем в пути
Назойлива стихов писаку;
Боялся, не влестись чтоб в драку,
Вошедши с ним за рифму в спор.
Из опытов он ведал ясно,
Что часто рифмачи напрасно
Приходят за ничто в задор [9; 398].

Котляревський опускає цей випадок проти колег-віршарів, який був актуальним для петербурзького літературного оточення Осипова, але не для провінційного оточення самого Котляревського, тому останній і зовсім не згадує осиповського Музея.

Пройшовши «адский сад» і вибравшись на гору, щоб краще оглянути місцевість у пошуках Анхіза, Еней і Сивілла нарешті побачили його, коли він гуляв «по долине» [9; 398] (у контексті цієї розповіді – просто по якійсь долині, не пов'язаній із Єлисейськими полями). Зустрівшись із сином, Анхіз узяв його з собою на «святки» (а властиво, «в святочну бабью вечеринку», на «святочную ворожбу»), що саме випали «в аде», – тобто загалом у підземному царстві тіней, а не в пеклі у християнському розумінні цього слова. Осипов зазначає: «Святочные во аде ночи / Текли в гульбах всё и пирах; / Гуляли все что было мочи, / Шумя на разных голосах; / Девичьи шайки многолюдны / Кричали песенки подблюдны» [9; 400, 401]. Насамкінець виходить «Еней из Ада / Поверх земли на белый свет». Ідеться знову про підземне царство як таке [9; 404].

Оскільки Котляревський орієнтувався на підземний маршрут Енея у семантичному маркуванні Осипова, це привело до того, що й Анхіз також опинився у пеклі. Сивілла каже Енеєві:

Коли ж сю маєш ти охоту
У батька в пеклі побувать,
Мені дай зараз за роботу,
То я приймуся мусоватъ,

Як нам до пекла довалитись
І там на мертвих подивитись [III; 26];

Ходім лиш в пекло – там отець
Нас твій давно вже дожидає <...> [III; 38].

Якщо читати це місце крізь призму осиповського тексту, стає зрозуміло, що тут пекло – царство мертвих як таке в його антично-міфологічному уявленні. Таким чином, Анхіз перебуває в царстві мертвих, а не в пеклі у християнському сенсі. Але в самодостатньому тексті української «Енейди» слово *пекло* дістає інакшу конотацію, а саме християнську. Так створюється враження, що праведник Анхіз перебуває не просто в потойбічному царстві, а саме в пеклі, тобто місці, де караються і мучаться грішники. Котляревський помітив цю суперечність (або хтось йому підказав) і вирішив її усунути на власний розсуд. Таке потрактування не спирається на жодні античні джерела. Коли здивований Еней, пройшовши місця мук і місця блаженства, запитав Сивіллу, чому він «досі в вічі не видав» свого батька: «Ні з грішними, ні у Плутона, / Хіба йому нема закона, / Куди його щоб засадить?», – та відповіла: «Він божеї, – сказала, – крові / І по Венериній любові, / Де схоче, буде там і жить» [III; 126]. Анхіз Котляревського мовби перебуває між своїм прототипом у Вергілія, котрий помістив Енеєвого батька в підземну країну вічного блаженства, і варіантом Осипова, котрий начебто запроторив його в «ад», хоча насправді під цим словом мав на увазі підземне царство мертвих (відповідно у трагедії Осипова немає ні такого Енеєвого запитання, ні Сивіллиної відповіді на нього). Але далі Котляревський не пояснює, навіщо Анхізові хотіти перебувати в пеклі – найнекомфортнішому місці, хоча така забаганка суперечить тверезому глуздові.

Як і в трагедії Осипова, Еней і Сивілла надібали Анхіза саме тієї миті, коли той походжав «по долині» [III; 127]. Котляревський також не уточнює, чи йдеться тут про благодатну Єлисейську долину, чи просто про якусь звичайну долину в підземному царстві тіней (у Котляревського, нагадаю, немає Елісію – в нього праведники перебувають «у Плутона», себто в царському палаці). Скидається на те, що відсутність Анхіза серед праведних і грішних, Сивіллине пояснення («Де схоче, там і буде жить») і його прогулянки невизначеною долиною свідчать про те, що він міг облюбувати собі окреме пристановище у підземному царстві – поза загальними місцями мук і блаженства, десь у гордій самотині. Справді, коли Анхіз запрошує Енея до свого помешкання («Ходім лишень к мойй господі» [III; 129]), то автор не уточнює, де воно міститься: серед Плутонових палат чи десь у місцях пекельних мук. У Вергілія Анхіз ніякого помешкання в підземному царстві не має, а австрійський поет Алоїз Блюмауер у своїй трагедії «Вергілієва Енейда», написаній у 1783–1786 рр. і виданій у 1784–1788-му, іронічно поселив його в харчевні, трактири (Wirtshaus).

Далі, як і в Осипова, Анхіз у травестії Котляревського привів Енея до «пекла» – на вечорниці, щоб дівки «як знають, так поворожили, / Що стрінеться з його синком» [III; 131, 133] (епізод із ворожінням дівчини Енеєві у печлі є лише в Осипова та Котляревського [7; 64, 89], в оригіналі та інших травестіях майбутнє Енеєві пророкує Анхіз). Потім «із пекла» Анхіз вивів сина «на світ» [III; 140]. У цих завершальних сценах знову зберігається інерція осиповського тексту: підземне царство мертвих називається «пеклом», хоча які можуть бути вечорниці у християнському печлі, що є місцем покари, а не забави? Зрозуміло, що йдеться про вечорниці просто в підземному царстві, а не в печлі як місці покари й мук.

Суперечність криється й у словах Енея Котляревського, звернених до Турна, якого він разить на смерть: «Паллант тебе тут убиває, / Тебе він в печлі дожидає, / Иди к чортам, дядькам своїм» [VI; 170]. Якщо пекло в цьому випадку – місце мук, то питається: за які такі гріхи Паллант мав би каратися серед грішників? Логічно вважати, що загиблий од руки Турна Паллант дожидає його в підземному царстві тіней як такому (ймовірно, у смузі героїв, де перебувають воїни, полегли в доблесному бою). Тож пекло тут означає просто царство мертвих. Водночас наступним висловом, що є характерним для християнської доби («Иди к чортам»), пеклу надається значення місця покари, куди й посилає Турна вустами свого українізованого Енея автор-християнин.

Рідкісний в «Енеїді» Котляревського церковнослов'янізм *ад* також вжито у двох значеннях. Він трапляється у фразеологізмі «послати когось в ад» (тобто на той світ), що значить убити, або в семантичних модифікаціях цієї ідіоми. У випадку з бідолашною Дідоною слово *ад* означає пекло у християнському розумінні: «Енея так вона любила, / Що аж сама себе спалила, / Послала душу к чорту в ад» [I; 66]. В інших випадках це слово використано в

осиповському значенні царства мертвих. Так, якби Юнона не підставила себе під камінь Пандара, «нирнув би Турн навіки в ад!» [V; 139]. А сам Турн, одважившись іти на двобій з Енеєм, каже: «Пошлю Енея до Плутона, / Або і сам в ад копірську» [VI; 120], тобто піду на той світ, загину. В іншому епізоді «вража, зрадивши, ватага, / Посласть фригийців думав в ад» [VI; 132].

Так Котляревський вкладає у слово *пекло* (варіант: *ад*) то значення язичницького підземного царства тіней, то значення християнського місця покари грішників. Унаслідок цього виникає плутанина зі значеннями, особливо в читачів і навіть дослідників, які беруть до уваги лише християнське значення лексеми *пекло*⁴. Може, Котляревському простіше – і для українського читача звичніше – було б залишити за словом *пекло* лише його християнське розуміння, а язичницьке підземне царство називати царством мертвих чи царством тіней. Тоді не треба було б пояснювати, чому Анхіз раптом опинився у печлі. Але письменник не наважився на таку радикальну заміну осиповського «аду» (зокрема й, мабуть, тому, що слово *пекло* легше влітати у версифікаційну тканину поеми, ніж, скажімо, словосполучення *царство тіней*). Утім він, як і Осипов, творив травестію, жанрові закони якої передбачають змішування понять, різних значень слів і аж ніяк не вимагають, щоб авторські пояснення та мотивації претендували на вірогідність, – головне, щоб було смішно, потішно і хоч трішки правдоподібно...

⁴ Так, далекий од розуміння семантичних наповнень і генези слова *пекло* в «Енеїді» Котляревського автор найновішого дослідження про поему, який, унаслідок цього, досить поверхово трактує образ пекла в ній [6; 30–33]. Щоправда, в ранішій статті вже було зауважено, що подеколи Котляревський вживає слово *пекло* не в християнському значенні, а в поганському – як «підземне царство», «потойбічний світ, у якому перебувають душі покійників» [1; 62].

Л і т е р а т у р а

1. Гриньків К. Сакральні лексеми й вислови у палітрі гумору поеми Івана Котляревського «Енеїда» / К.Гриньків // Літературознавчі та історичні студії: Матеріали конференцій. – Львів, 2002.
2. Грицак Я. Нарис історії України: Формування модерної української нації XIX–XX ст. / Я.Грицак. – К., 1996.
3. Коломієць В. Ад / В.Коломієць // Етимологічний словник української мови: в 7 т. – К., 1982. – Т. 1: А–Г.
4. Котляревський І. Енеїда: Поема / І.Котляревський; коментар уклав О.Ставицький. – К., 1989.
5. Котляревський І. Повне збр. тв. / І.Котляревський; підготовка текстів та коментарів Б.Деркача. – К., 1969.
6. Лімборський І. Творчість Івана Котляревського: Авторська індивідуальність, європейські паралелі, порівняльна поетика / І.Лімборський. – Черкаси, 2010.
7. Марковський М. Найдавніший список «Енеїди» І.П.Котляревського й деякі думки про генезу цього твору / М.Марковський. – К., 1927.
8. Нахлік Є. Український Вернігора в польському письменстві та малярстві / Є.Нахлік // Нахлік Є. Творчість Юліуша Словацького й Україна. Проблеми українсько-польської літературної компаративістики. – Львів, 2010.
9. Осипов Н. Вергилиева Енейда, вывороченная на изнанку: Ирои-комическая поэма / Н.Осипов; редакция и примечания Б.Томашевского. – Ленинград, 1933.
10. Словник української мови: в 11 т. – К., 1970–1980.
11. Стеблин-Каминский С. Биографический очерк жизни Ивана Петровича Котляревского / С.Стеблин-Каминский // [Стеблин-Каминский С.] Воспоминания об И.П.Котляревском (Из записок старожилы). – Полтава, 1869.